

BORBÉLY ZOLTÁN

EKKE, Történelemtudományi Intézet

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 50–72.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.50-72

www.aetas.hu

„...fő nélkül csak egy nap sem jó volna azt a földet hadni”

*A felső-magyarországi főkapitányi tisztség hatásköre
Homonnai Drugeth János főkapitány példáján keresztül**

Bevezetés

Homonnai Drugeth János felső-magyarországi főkapitányi tevékenysége eddig teljes mértékben elkerülte a korszak hadtörténetével foglalkozó kutatók figyelmét, ami egyáltalán nem meglepő, mivel még a levéltári források részletes áttanulmányozását követően sem bukkanunk olyan haditettekre és vitézi magatartás nyomaira, mint a 17. század derekán a Magyar Királyság nyugati területén tevékenykedő kortársai esetében igen gyakran. Ennek okát kereshetnénk a gróf jellemében, ahogyan a korszak neves személyeinek biográfusai is ezzel próbálkoztak a török elleni harcokban megmutatkozó virtus magyarázatánál.¹ A személyiségjegyek és az egyéni kvalitások kétségkívül igen jelentős mértékben hozzá tudtak járulni azoknak a feladatoknak a sikeres ellátásához, amit az adott személy társadalmi helyzete megkövetelt tőle, vagy amit a rá osztott pozíció előírt számára. Ezekre a kereteken belül azonban az egyén mozgástere igencsak korlátozott volt, így még ha Homonnai Drugeth János harcias katonáalkat lett is volna, a felső-magyarországi főkapitányi tisztség közel sem nyújtott ennek kibontakoztatására akkora teret, mint például a kortárs Batthyány I. Ádám számára a dunántúli (és a Kanizsával szembeni végvidéki) főkapitányság vagy Zrínyi VII. Miklós számára a horvát végvidék irányítása.

Az 1630-as évekre már elég határozottan megszilárdultak annak a rendszernek a keretei, amelynek alapvetéseit a Bocskai-felkelést (1604–1606) lezáró kompromisszum teremtett meg. Ennek egyik legfontosabb tényezője volt a főnemesség szerepének növekedése a politikai élet irányításában és az ország kormányzatának tényleges gyakorlatában, akár a rendi intézmények, akár pedig a török elleni védelmi rendszer irányítása tekintetében.² A hatalomgyakorlás középső szintjeit illetően a nyugat-dunántúli régió viszonyainak legújabb kutatási eredményeiből alapvetően ugyanez a tendencia rajzolódik ki, vagyis a nagybirtokosok nyomasztó túlsúlya mind a vármegyék életében, mind pedig a hadügyi rendszer irányításában.³ Az ország nyugati részének főnemes családjai – mint a Batthyányak, Nádasdyak vagy

* A tanulmány a K 143017 (A magyarországi rendiség politikai kultúrája [1526–1848] II.) NKFIH projekt és a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum bécsi ösztöndíja támogatásával készült. Idézet: Eszterházy Miklós nádor emlékirata, 81.

¹ Takáts: *Régi magyar kapitányok*, 15–624.

² Pálffy: *A szakítások és kiegyezések évszázada*, 57–64.

³ Dominkovits: *Főúri udvar*, 33–42.; Dominkovits: *Főúri familiárisok*, 511–529.; Balogh: *Batthyány I. Ádám*, i. m.

Zrínyiek – közvetlenül a határ mentén elterülő birtokaik védelme érdekében gyakorlatilag monopolizálták a főispáni és a főkapitányi pozíciókat, amelyeket az egyre gyarapodó földesúri familiájuk kereteibe integrált közép- és kismanesség szerviensi szolgálatára támaszkodva irányítottak.⁴ Ez a túlsúly érezhető mértékben rányomta bélyegét a nemesi vármegyék és a környékbeli birtokos főurak viszonyára, és tette lehetővé a már említett Batthyány Ádám számára, hogy saját birtokainak védelme érdekében indított, olykor kisebb hadjáratnak megfelelő portyái szinte egybeolvadtak a vármegyei érdekekkel olyannyira, hogy a kutatóknak sincs egyszerű dolga pontosan elhatárolni az abban résztvevők szerepköreit.⁵

Ezzel egyidejűleg az ország északkeleti részében, ami Felső-Magyarország néven szintén egységes hadügyi kormányzat alatt integrálódott,⁶ a vármegyék jelentősége és a mögöttük álló tehetős köznemesi réteg érdekérvényesítő képessége jelentős mértékben megnövekedett, és ez a réteg éppen ekkor kezdett politikai öntudatra ébredni. Az országnak ebben a régiójában ráadásul nemcsak az oszmánok folyamatos portyázásaival szemben kellett a védelmet megszervezni és fenntartani, hanem az erdélyi fejedelmek hatalmi ambícióit is korábban kellett tartani, mely ambíciók azonban számos esetben támogatásra találtak az itteni köznemesiség körében. Így ebben a közegben a mindenkori felső-magyarországi főkapitányi posztot sokkal inkább olyan tisztségnek kell tekintenünk, ahol a régió irányítása során elsődlegesen politikai tekintetben kellett összehangolni az uralkodó céljait és a vármegyék érdekeit, másodsorban a katonai védelmi rendszer elemeit kellett fenntartani, és csak ezt követően kerülhetett sor a tisztséget betöltő személy saját ambícióinak megvalósítására vagy családja pozíciójának növelésére.

Tanulmányomban Homonnai Drugeth János főkapitányi tevékenységének bemutatásával és elemzésével világítok rá a felső-magyarországi főkapitányság működésének sajátosságaira. A 17. századi felső-magyarországi főkapitányok hosszú sorából több okból esett a választás éppen Homonnai Drugeth Jánosra, melyek közül talán a legfontosabb az, hogy a családnak az Anjou-kortól kezdve ebben az országrészben feküdtek a birtokai, amelyek országos szinten is a legnagyobb birtokok közé tartoztak. Így a család társadalmi beágyazottsága évszázados múltat tekintett vissza a régióban, mondhatni szerves részét alkották a régió társadalmának.⁷ Homonnai Drugeth János tehát a Drugeth család felső-magyarországi „őshonos” jellege miatt tűnik a legalkalmasabbnak arra, hogy tevékenységét a nyugat-dunántúli arisztokrata kortársaiével párhuzamba állítsuk.

Másrészt kutatómódszertani szempontok is indokolják a főszereplő kiválasztását. A célom ugyan alapvetően a felső-magyarországi főkapitányság intézménytörténeti jellegű vizsgálata, de a főkapitányi tisztségnek sem jött létre olyan hivatali háttere, amely levéltári iratgyűjtemény kialakulását eredményezhette volna, ezért csak a főkapitányi posztot betöltő személy(ek) családi irathagyatéka felől közelíthetjük meg a témát. Az intézményi háttér hiánya más szempontból is indokolja a tisztségviselő személye felőli megközelítést. Ugyan a forrá-

⁴ Dominkovits–Pálffy: *Küzdelem*, 770–792., 1086–1120.; Pálffy: *Batthyány*, 41–66.; Czigány: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 67–90.; Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 58–69.; Végh: *Zrínyi Miklós*, 217–246.

⁵ J. Újváry: *Batthyány I. Ádám*, 115–153.

⁶ A rendi haderő irányításával megbízott kerületi főkapitányi és az Udvari Haditanács alárendeltségében álló végvidéki főkapitányi tisztséget a 17. század folyamán Felső-Magyarországon ugyanaz a személy töltötte be, míg a Nyugat-Dunántúlon számos példát ismerünk arra, hogy a földrajzilag szinte azonos lefedettségű két katonai tisztséget más és más viselte, ami a főnemesek közti pozícióharc egyik fontos színtere is volt. Lásd: Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 257–288.; Dominkovits–Pálffy: *Küzdelem az országos és regionális hatalomért*, 1085–1119.

⁷ Borbély: *Homonnai Drugethek*, i. m.

sokból érzékelhetjük a főkapitány hivatali körének határait, de a gyakorlati ügyintézését már a tisztség betöltője saját hatáskörben bonyolította le, így a saját gazdasági-társadalmi erőforrásait legalább olyan arányban kellett mozgósítania, mint amennyi felhatalmazása az uralkodótól származott. Ezért legalább olyan mértékben szükséges a főkapitányok társadalomtörténeti hátterének vizsgálata, mint amennyire az a különféle kormánysszervek és joghatóságok iratanyagainak átnézése, azaz a kutatás szervesen kapcsolódik a Homonnai Drugeth család történetének feldolgozásához.

Esterházy Miklós nádor működésének hatása a felső-magyarországi főkapitányságban

Az időablak, amit Homonnai Drugeth János 1636 nyara és 1640 legeleje közötti főkapitányi működése kijelöl, egy olyan hosszabb periódusnak a szelete, amelyben Esterházy Miklós nádor (1625–1645) befolyása tekinthető meghatározó tényezőnek. Ez a Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) halálától I. Rákóczi György fejedelem (1630–1648) 1644 tavaszán indított hadjáratáig tartó időszak már intézménytörténeti szempontból is korszakhatárokat jelöl ki, de a nádor politikájának régióra gyakorolt hatása önmagában is alkalmas lenne erre. Ez már csak a nádori tisztség közjogi feladatköréből is következne, ami több ponton is érintkezett a főkapitányok feladataival. A felső-magyarországi főkapitány mint a kerületi rendi haderő parancsnoka ugyanis közvetlenül a nádor parancsait követte, aki pedig az uralkodó utasításának megfelelően szervezte az ország kerületeiben egybehívható nemesi felkelést és a vármegyék által fizetett mezei haderőt.⁸ Ezenkívül a katonaság fenntartására fordítandó adók beszedésével, gabonasegély megadásával és az egyre nagyobb jelentőségű kerületi gyűlésekkel kapcsolatban a nádor igen aktív kapcsolatot tartott fenn a vármegyékkel, de ezen ügyek gyakorlati intézése már a főkapitány feladatkörébe tartozott.⁹

A nádor új szerepe alapvető változást jelentett a felső-magyarországi főkapitányság működésében a 16. századhoz képest, amikor még az idegen származású főkapitányok a Szepesi Kamara segítségével a magyar rendek aktívabb közreműködése nélkül irányították a régió hadügyeit.¹⁰ 1606 után azonban a nádor a főkapitányság irányításának fontos tényezőjévé vált azáltal, hogy rendi oldalról igyekezett biztosítani a katonai védelmi rendszer fenntartásához szükséges feltételeket. Ennek az új viszonyrendszernek a kialakulása, vagyis a központi kormánysszervek, a rendiség egészét reprezentáló nádor és a főkapitányok tevékenységének összehangolódása és az egész rendszer működésének összecsiszolódása az 1610-es években ment végbe. 1608 tavaszán Forgách Zsigmond, Thurzó György és Dóczy András királyi biztosok érkeztek Felső-Magyarországra, hogy Bocskai István halálát követően visszakapcsolják a régiót a Habsburg-uralkodó kormányzata alá.¹¹ Forgáchból a következő évben főkapitány lett, Thurzó Györgyöt nádorrá választották, Dóczy András pedig a rendkívül kritikus tiszántúli területek megszervezésével megbízott szatmári kapitányságba került.¹² A felső-magyarországi főkapitányság 17. századi működését megalapozó viszonyrendszer ennek a három személynek a tevékenysége idején alakult ki, aminek részletes feldolgozása a téma monografikus jellegű feldolgozása során kiemelt figyelmet kell hogy kapjon.

⁸ Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 518.

⁹ Szabó: *Eszmék*, 249–253.

¹⁰ Pálffy: *Védelmi rendszer*, 198–199.

¹¹ A követek napi szintű jelentései: ÖStA FHKA VUG 50 A; B; C.

¹² Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 273., 285.

Felső-Magyarországon ennek az első, úgynevezett „Forgách-korszaknak” Bethlen Gábor hadjárata és a nikolsburgi szerződés (1621) szerinti hét vármegye átengedése vetett véget. Meg kell azonban jegyezni, hogy Bethlen is az 1610-es években kialakult struktúrában irányította a felső-magyarországi régió hadügyeit, vagyis szintén főkapitányt nevezett ki, és katonai szempontból sem vonta össze más erdélyi hivatallal.¹³ A fejedelem halála (1629) után Esterházy Miklósnak már „csak” vissza kellett állítani a Forgách Zsigmond alatt kialakult struktúrát, mindezt persze a saját politikai elképzeléseinek megfelelő formában. Később, Esterházyt követően pedig Wesselényi Ferenc nádor (1655–1667) volt az, aki hasonló körülmények között szervezte meg a felső-magyarországi országrész irányítását. Ezzel tehát három olyan nagyobb periódust jelölhetünk ki – nem számolva Bethlen Gábor és I. Rákóczi György területfoglalásainak időszakával –, amelyek egységes irányvonalat jelölnek ki számunkra a téma megközelítésében. El kell tehát helyoznunk Esterházy Miklós politikájának perspektívájában a felső-magyarországi régiót és az itteni főkapitány szerepét, hogy közelebb kerüljünk Homonnai Drugeth János főkapitányi mozgásteréhez.

Esterházy – politikájának logikájából fakadóan – Erdélyt és az erdélyi fejedelmeket a törökökkel összejátszó potenciális ellenségként kezelte, akikkel szemben legalább olyan erőlyesen kell fellépni, mint a természet szerint való ellenséggel, a törökökkel szemben.¹⁴ A felső-magyarországi főkapitányság egyik fontos funkciója már a védelmi rendszer 16. századi létrehozásakor is az Erdéllyel szembeni védelem volt, de a 17. században még tovább nőtt ennek jelentősége. Erről Esterházynak bőven voltak személyes tapasztalatai, hiszen Bethlen Gábor 1619 augusztusában megindított hadjáratának egyik legnagyobb kárszenvedője éppen ő volt munkácsi uradalmának elvesztésével. De a fejedelem halála utáni események, vagyis a harmadik hajdúfelkelés (1630) és Rákóczi György ezt kihasználó erdélyi hatalomszerzése, majd ennek biztosítására vezetett hadjárata (rakamazi csata, 1631. március 15.), illetve az ezzel szinte egy időben kirobbant parasztfelkelés mind-mind megerősíthették abban, hogy Felső-Magyarországon nem az oszmánok folyamatos portyázása jelenti az egyetlen és talán legnagyobb problémát.¹⁵ Emiatt a régióban sokkal inkább azonosulni tudott a bécsi udvar azon álláspontjával, miszerint a nyugati hadszíntér (harmincéves háború, 1618–1648) eseményei mellett török részről mindenképpen biztosítani kell a békét, és erre a végváriak mellett a nemességet is rá kell kényszeríteni. Míg Batthyány Ádám vagy Zrínyi Miklós hódoltsági területek elleni katonai akcióiban számos alkalommal csendes támogatóként tűnt fel a nádor, addig a felső-magyarországi régióban teljes mértékben kiállt az Udvari Haditanácstól (*Wiener Hofkriegsrat*) vagy közvetlenül az uralkodótól érkező parancsok mellett, amelyek a béke fenntartását szorgalmazták.¹⁶

Esterházy 1630 végétől vett részt aktívabban a felső-magyarországi ügyekben, amikor már Alaghy Menyhért országbíró (1625–1631) és frissen kinevezett főkapitány¹⁷ vezetésével viszonylag sikeresen lezajlott a még Bethlennek átengedett hét vármegye visszacsatolása. Komolyabb nehézséget a hajdúk ellenkezése jelentett a tiszántúli területeken, ami Zólyomi Dávid és ifjabb Bethlen István Brandenburgi Katalin fejedelemségével szembeni tevékenysége révén felkeléssé terebélyesedett.¹⁸ Esterházy Rákóczi György fejedelemmé választását követően személyesen vezetett hadjáratot Felső-Magyarországra, és közel három hónapot

¹³ Borbély: *Aki a koronát kérte*, 57–59.

¹⁴ Péter: *Esterházy*, 83–100.

¹⁵ Makkai: *Ellenreformáció*, 865–883.

¹⁶ Péter: *Esterházy Miklós*, 101–116.

¹⁷ Pálffy: *Kerületi és végvidéki főkapitányok*, 273.

¹⁸ Nagy: *A „bibliás őrálló” fejedelem*, 95–101.

Kassán töltött 1631 elején. Az akció katonai szempontból ugyan teljes kudarcba fulladt, ugyanis március 15-én a Rákóczi támogató hajdúk eredményesen rohamozták meg a rakamazi sáncokat, és megfutamították Esterházy csapatait, de a nádornak a Kassán töltött hónapok során sikerült kiismernie magát a régió viszonyaiban, amiről több memorandumot is készített.¹⁹ Az uralkodónak szánt változatban részletesen kifejtette javaslatait a visszakérült várak vezetői állományát illetően. A főkapitányi tisztségre vonatkozóan konkrét javaslatokat sajnos nem fogalmazott meg, de azt írta: „az generalis nihil praeter ossa et cutem habet, elszáradott, nyomorodott ember semmi gondot és terhet nem viselhet erőtlensége miatt s én úgy hiszem, hogy csak az caniculát is nehezen superálja, idején kell azért arról is gondolkodni Felségednek, hogy kit substituáljon oda, mert fő nélkül csak egy nap sem jó volna azt a földet hadni.”²⁰ A diagnózis elég pontosnak bizonyult, ugyanis Alaghy Menyhért 1631. június közepén távozott az élők sorából, de Esterházy előrelátása és emberismerete más szempontból fontosnak bizonyult.²¹

A nádor érdekérvényesítésének egyik leghatékonyabb eszköze az a fajta személyi politika volt, amelynek eredményeként létrejött körülötte egy olyan csoportosulás, amit egy modern értelemben vett politikai párt őskének tekinthetünk. A Péter Katalin nyomán *esterházistáknak* nevezhető csoport belső köre fiatal arisztokratákból szerveződött, akik a nádor politikai elképzeléseinek nevelkedtek, majd a halálát követően annak folytatóivá váltak.²² Legfontosabb közös jellemzőjükként az a fajta műveltség emelhető ki, amit különféle (jellemzően jezsuita) egyetemeken és gondosan összeállított könyvtárakban szereztek meg, és amit a gyakorlatban is képesek voltak használni. A műveltség 17. század közepére láthatóvá váló új szintje már gyakorlati haszonnal is járt a politikában, hadügyekben és olyan tisztségekkel járó feladatkörökben, amire az említett fiatal arisztokraták társadalmi rangállásuk miatt predestinálva voltak. Ehhez a szűk maghoz tartozott a legjelentősebbek közül Batthyány Ádám, Zrínyi Miklós és Wesselényi Ferenc, de ennek a generációnak volt a tagja Homonnai Drugeth János is, akit legalább olyan szoros kapcsolat fűzött Esterházyhoz, mint az előbbieket.

Homonnai Drugeth János útja felső-magyarországi főkapitányságáig

Esterházy Miklós és a Drugeth család kapcsolata János apjáig, Györgyig nyúlik vissza, aki az 1610-es években Felső-Magyarországon igen aktív tevékenységet fejtett ki a katolikus felekezet befolyásának növelése és a Habsburg-dinasztia érdekében, vagyis azokban a fő kérdésekben, amelyek később a nádor politikájának is alapelemeivé váltak.²³ Esterházy a munkácsi uradalom megszerzésével (1612) a Drugethek közvetlen szomszédja lett, ami már önmagában is aktív kapcsolat kialakulását eredményezhette, különösen az országnak abban a részében, ahol nem a Habsburg-dinasztia katolikus támogatói voltak többségben. Igencsak meglepő, hogy szinte az összes magyar főnemesi családdal rokon országbíró (1618–1621) gyerkeinek a köznemesi sorból nemrég felemelkedett Esterházy Miklós lett a gyámja.²⁴ Ráadásul a Bethlen Gábertól elszenvedett kudarcot követően, amikor Esterházy maga is elvesztette birtokait. Homonnai Drugeth György végrendelete ugyan nem ismert, de Esterházy

¹⁹ *Esterházy Miklós nádor emlékirata*, 66–85.; MNL OL E 254. 1631. Nr. 13.

²⁰ *Esterházy Miklós nádor emlékirata*, 81.

²¹ ÖStA FHKA HFU Konv. 1631. július. fol 52.: Tassy Gáspár, a Szepesi Kamara tanácsosa közölte Alaghy halálát az Udvari Kamarával.

²² Péter: *Esterházy Miklós*, 154–184.

²³ Borbély: *Egy konvertita főúr*, 370–388.

²⁴ Horn: *Nemesi árvák*, 79.

maga írta a nagykorúságot elérő Jánosnak, hogy „az te tutorságodon én ezelőtt sem kaptam, hanem tettem azt szegény atyátokért, az ki kisebb állapotomban is külömben becsült...”²⁵

Az árvaságra jutott főnemes csemeték nevelését a kora újkorban kirendelt gyámként a nádor és az esztergomi érsek irányította, hacsak a végrendeletben nem jelöltek ki mást, vagy valamelyik közeli rokon nem vállalta magára a feladatot.²⁶ Esterházy Miklós éppen Homonnai halálát követően nyerte el az országbíróaságot (1622), ezért gyanakodhatunk arra, hogy nem kirendelt gyám volt, hanem ez volt az apa végakarata. A lényeg azonban az, hogy Drugeth János és húga, Erzsébet nevelése Esterházy Miklós és Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) felügyelete alá került. Ez János esetében azonban csak közvetett felügyelet volt, ugyanis II. Ferdinánd (1619–1637) szokatlan figyelmet fordított egykori hűséges híve gyermekeire: 1621. március 27-én nevelőt nevezett ki a fiatal főúr számára Maurovich Mihály személyében, aki már Bethlen támadása előtt is hasonló szolgálatokat teljesíthetett homonnai plébánosként, és még hosszú éveken keresztül Homonnai közelében tevékenykedett.²⁷ Szintén az uralkodói gondviselés jegyében II. Ferdinánd 1622-ben – elsősorban apja érdemeire hivatkozva – grófi címet adományozott a tizenegyedik évében járó Homonnai Drugeth Jánosnak,²⁸ ami egyértelműen kijelölte a magyar főnemesi társadalomban elfoglalt helyét. Ennek a kiemelt társadalmi presztízsnak azzal is további nyomatékot adtak, hogy nem Esterházy vagy valamelyik más magyar arisztokrata udvarában töltötte fiatal éveit, hanem Bécsben, az uralkodó közvetlen környezetében. 1624-ben és 1625-ben a bécsi egyetemre beiratkozott hallgatók között találjuk, az utóbbi időpontban már a frissen megkoronázott (1625. december) III. Ferdinánd (1637–1657) és a vele közös udvart tartó Lipót Vilmos főherceg kamarásaként.²⁹ A főudvarmesteri nyilvántartás szerint Homonnai még 1626-ban is a leendő magyar király és öccse közvetlen környezetében tartózkodott, a következő évben pedig II. Ferdinánd tényleges kamarásaként teljesített szolgálatot.³⁰ Bécsi jelenlétéről még 1629-ben is vannak adatok, mikor is egy asztalok szerint rendezett névjegyzékben szerepelt a „valódi” kamarások között.³¹

A 17. század elejétől egyre gyakoribbá vált ugyan a magyar főurak gyermekeinek jelenléte a bécsi udvarban, ilyen hosszú udvari szolgálat azonban egyetlen korabeli arisztokrata esetében sem ismert. Még Batthyány Ádám hét éven át teljesített kamarási szolgálata is csak három évig tekinthető viszonylag folyamatosnak (1630–1633), de a Bécsben töltött időt ekkor is gyakran szakította meg, és utazott haza családi birtokaira.³² Drugeth János azonban nem volt ilyen szerencsés helyzetben, ugyanis birtokainak nagy része Bethlen Gábor kezébe került, Ungváron pedig csak a gyámok által kirendelt tiszttartót találta, aki a csonka birtokok igazgatását irányította.³³ Ennek köszönhetően Jánosnak bécsi tartózkodása elején pénzügyi nehézségei is akadtak, amit kezdetben apja országbírói fizetésének hátralékával szeretett volna enyhíteni, majd a kamarásoknak járó 480 forintos évdíjből kiegészíteni, de a tényleges

²⁵ MNL OL P 2257. 13. tétel, fol. 1.

²⁶ Horn: *Nemesi árvák*, 56–57.

²⁷ MNL OL A 57. Vol. 7. p. 98.

²⁸ <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/> (letöltés: 2023. szept. 2.)

²⁹ *Die Matrikel*, 125. „Joannes Drugeth de Homonna comes perpetus de Ung serenissimi regis Hungariae Ferdinandi III. nec non serenissimi Leopoldi archiducis Austiae cubicularius.”

³⁰ ÖStA HHStA HA OMeA SR 184. fol. 122.

³¹ Koltai: *Batthyány Ádám*, 55–78.

³² Koltai: *Batthyány Ádám*, 60.

³³ *Gombos János tiszttartó utasítása*, 659–664.

kamarási szolgálattal teljes ellátás is járt.³⁴ Összességében a közel tíz éves kényszerű bécsi tartózkodás egy jelentős részét Homonnai a főhercegi és uralkodói udvar legbizalmasabb köreiből töltötte, és inkább az udvari reprezentáció mikéntjébe kapott mélyebb bepillantást, mintsem a korszak hadi tudományaiba.

Az udvari környezet mellett bizonyára megfordult magyar főurak udvaraiban is. 1630 januárjában például éppen Batthyány Ádámnál betegeskedett Körmenden,³⁵ de minden bizonnyal látogatásokat tett a nádor udvarában nevelkedő testvérénél,³⁶ ahogyan a laski várban özvegyi éveit töltő anyjánál is.³⁷ Ez utóbbi lengyelországi birtokot nem kis anyagi ráfordítással sikerült megtartania a családnak, ugyanis ez a vár volt a fedezete a Bethlen Gábor ellen 1619 őszén szervezett kozák sereg fizetésének.³⁸ Laski a későbbiekben is fontos szerepet játszott Homonnai lengyelországi kapcsolatainak fenntartásában, és innen vonult be 1628. október 16-án Nagykaposra, hogy beiktassák Ung vármegye örökös főispánságba.³⁹

Homonnai életvitelszerűen csak Bethlen Gábor halálát követően, az 1630-as évek elején tért vissza Felső-Magyarországra, ami éppen egybeesett nagykorúsága elérésével, így lehetővé vált számára a családi birtokok egészének átvétele, bár ez közel sem ment egyszerűen. Birtokai nagyságát, családja presztízsét és kapcsolatainak sokféleségét tekintve nem meglepő, hogy hivatali pályafutása is rendkívüli lendületet kapott. 1631 augusztusában elnyerte az Alaghy Menyhért halálával megüresedett zempléni főispánságot is.⁴⁰ Ugyanekkor nevezték ki felső-magyarországi főkapitánynak hivatali elődjét, Forgách Miklóst, ami már egyértelműen Esterházy Miklós reorganizációs elképzelései szerint történt.

Forgách ezt megelőzően több mint egy évtizedig szécsényi kapitányként, majd 1622–1624 között II. Ferdinánd (csonka) felső-magyarországi főkapitányként szerzett katonai tapasztalatot, amire nagy szükség is volt a bizonytalan erdélyi helyzet és a védelmi rendszer újjászervezése miatt. Már Esterházy hadjárata alatt is Forgách vezette a betegeskedő Alaghy helyett a mezei seregeket, de csak 1631 őszén vette át a főkapitányi tisztséget.⁴¹ Rögtön az első feladata a Császár Péter által vezetett parasztfelkelés lecsillapítása volt, ami a következő év nyaráig elhúzódott.⁴² Ennek az inkább politikai, mintsem katonai jellegű feladatnak a megoldása során megmutatkozott, hogy a felső-magyarországi várakban szolgálatot teljesítő végvári és az iderendelt német katonaság önmagában nem elég még egy parasztfelkelés elfojtásához sem. Bármilyen érdemi eredményhez a vármegyék aktív közreműködésére volt szükség. Forgách azonban nem rendelkezett az ehhez szükséges társadalmi tőkével, sem rokonsággal, sem birtokai nem voltak Felső-Magyarországon, így nem sok ráhatása volt a vármegyékre. Ráadásul ő még ahhoz a generációhoz tartozott, akinek a tizenöt éves háborúról (1591/1593–1606) voltak személyes tapasztalatai, és emiatt a főkapitányságot nem hivatalként értelmezte, hanem tényleges katonai szolgálatként. Melith Péter szatmári főkapitány-

³⁴ ÖStA HKA HFU Konv. 1624. január, fol. 36–37.

³⁵ Pázmány Péter összegyűjtött levelei, 87–88.

³⁶ Horn: *Nemesi árvák*, 63

³⁷ SA Presove HD Inv. 751. passim.

³⁸ SA Presove HD Inv. 751/10.

³⁹ Homonnai Drugeth János levele Melith Péterhez. Laski, 1628. október 7. MNL OL P 707. NB Nr. 3583. Meghívó a főispáni eskütelre.

⁴⁰ MNL OL P 707. NB Nr. 3590. Homonnai Drugeth János levele Melith Péterhez. Ungvár, 1631. július 22. Meghívó a főispáni eskütelre

⁴¹ A tisztséget azonban csak úgy volt hajlandó elfoglalni, ha elfogadják az általa huszonhárom pontban összefoglalt követeléseit. ÖStA HKA HFU Konv. 1631. augusztus, fol. 54–65. (1631. augusztus 8.)

⁴² Makkai: *A kuruc nemzeti összefogás*, 153–241.

nak írt levelei alapján egy valóságos katonai parancsnok képe rajzolódik ki, aki tárgyilagosan és katonás alapossággal intézkedett a rábízott ügyekben. Politikai szándéknak vagy személyes hangvételeknek nyomát sem találjuk.⁴³ Forgách legfontosabb feladata a Bethlentől visszaszerzett területek várainak újjászervezése volt, egyrészt katonai szempontból, másrészt pedig a Szepesi Kamarával együttműködve a várakhoz tartozó különféle jövedelmek és haszonvételek felkutatásában. Ez gyakorlatilag valamennyi végvár helyzetének átvizsgálását jelentette, ami a Kamara és a főkapitány szoros együttműködésében zajlott.⁴⁴

Forgách azonban érdemi társadalmi beágyazottság nélkül csak feladatainak felét tudta hatékonyan ellátni, vagyis a végvárok és az iratos katonaság ügyeit intézte. A főkapitányi feladatkör másik felét, a végvárok fenntartására rendelt vármegyei szolgáltatásokat és a rendi haderő mozgósítását lényegesen nehezebben sikerült koordinálnia. Sok esetben segítette tevékenységét ez utóbbi ügyekkel kapcsolatban Rákóczi Pál országbíró (1631–1636), az erdélyi fejedelem katolikus öccse, de a vármegyék főispánjainak aktív közreműködése is nélkülözhetetlen volt számára.⁴⁵ Homonnai Drugeth János pedig zempléni főispánként az egyik legnagyobb vármegyét irányította, amelyik 1632 tavaszán négyszáz lovas és kétszáz gyalogos katonát állított ki.⁴⁶ Ez Homonnai kétszáz lovasból és kétszáz gyalogusból álló bandériumával kiegészülve elérte az ezer katonát, ami a felső-magyarországi végvári katonaság összlétszámának közel felét jelentette, de a gróf szükség esetén lengyel katonaságot is tudott mozgósítani.⁴⁷

Homonnait huszonegyedik évét elérve, 1634. március 15-én II. Ferdinánd királyi tanácsossá nevezte ki, amivel formálisan bekerült az ország irányításába bevont főrendek szűk körébe, de az igazán jelentős előrelépés számára két évvel később következett be.⁴⁸ Forgách Miklós 1635 novemberében meghalt, ezzel a főkapitányi tisztség üresedésbe került. Az új generális személyének kiválasztása bizonyára nem okozott különösebb nehézséget Bécsben, ugyanis már 1636. január 4-én megszületett a döntés Homonnai Drugeth János kinevezéséről, és még aznap kiállították számára a végvidéki főkapitányság, vagyis az Udvari Haditanács irányítása alá tartozó végvárok irányítására vonatkozó instrukciót is.⁴⁹ Az uralkodó Homonnai kinevezését még 1636 februárjában közölte minden érintett vár kapitányával és a törvényhatósággal,⁵⁰ a tényleges beiktatás azonban még hosszú ideig elhúzódott. Ennek

⁴³ Főkapitányságának nem egészen három évéből hatvanöt levele maradt fenn Melith Péter szatmári kapitányhoz: MNL OL P 707. Nr. 3818–3883.

⁴⁴ Tassy Gáspár kamarai tanácsos 1632. január 12-én részletes jelentést készített Forgách számára, amiből jól körvonalazódik a feladata: „*Relatio Casparis Tasi de confinibus harum partium. Annexa relationi Illstrissimus Domini Generali Nikolay Forgách de Gymses.*” ÖStA HKA HFU Konv. 1632. június, fol. 74–85.

⁴⁵ Az 1632 tavaszára elrendelt részleges nemesi felkelés és hadkiállítás folyamatára Sáros vármegye iratanyagában találunk kiváló példát. Fontos azonban megjegyezni, hogy itt Rákóczi Pál nemcsak országbíróként, hanem a vármegye főispánjaként is nyomatékot tudott adni a főkapitány utasításainak. ŠAP ŠZ Administratívne písomnosti, 1632/Nr. 3–44. Itt is szeretném megköszönni Szabó András Péternek, hogy a vármegye gazdag forrásanyagáról készített fényképeit megosztotta velem. A vármegye jegyzőkönyveinek kivonataival kiegészítve: Reizner: *A Császár-féle F.-magyarországi 1631-1632-ik évei pórlázadás okmánytára*, 120–139.

⁴⁶ Szirmay: *Notitia*, 166.

⁴⁷ Erre Esterházy Miklós 1631. évi hadjárata folyamán sor is került. Esterházy Miklós levele Homonnai Drugeth Jánoshoz. Kassa, 1631. március 14. MNL OL P 2257. 13. tétel. Nr. fol. 7, 9.

⁴⁸ ŠAP DH 828/19. Homonnai Drugeth János királyi tanácsosi diplomája, 1634. március 15.

⁴⁹ ŠAP DH 828/20.

⁵⁰ III. Ferdinánd Sáros vármegyének. Bécs, 1636. február 15. ŠAP ŠZ 1636. No. 1.

minden bizonnyal az lehetett az egyik oka, hogy az új főkapitány beiktatásakor a végvárak katonaságának egy havi zsoldot fizettek készpénzben, ez pedig elég komoly feladat elé állította a kamarákat. Ennek megelőzésére végül a frissen kinevezett főkapitányt kérte fel az uralkodó, amit majd a felső-magyarországi jövedelmekből terveztek kifizetni számára.⁵¹

A beiktatás azonban nemcsak a kifizetések nehézségei miatt húzódott, hanem mert a rendi oldalról történő felhatalmazást, vagyis Homonnai kerületi főkapitányi kinevezését csak május 14-én készítették el a Magyar Kancellárián. Ezzel egy időben pedig a Rákóczi Pál halála miatt megüresedett országbírói tisztség betöltésével is bajlódniuk kellett: „...őfelsége azt is az tanács eleibe adta vala, kiről többféle discursusok valának a tanácsban, és különböző oppiniók is némelyektől az dolognak, és hivatalnak nagya dolgát considerálva mindazonáltal azon atyai szeretettől viseltetvén kegyelmedhez, ez melyet eleitől fogva csináltam, mind az consilium, s mind őfelsége előtt, hogy [...] kegyelmednek adja azt is az méltóságot. Őfelsége amint hogy tegnapi napon kegyelmesen declaratietis lévén őfelsége, és kegyelmedet nevezte iudex curienak.”⁵² Ezzel Homonnai rögtön az ország második számú méltóságába emelkedett, bármiféle hivatali előélet nélkül.

A főkapitányi beiktatásra ezt követően is csak két hónappal később került sor, mivel nem sikerült kijelölni a beiktatásra küldendő személyeket.⁵³ A főkapitány beiktatásának procedúrája a rendi társadalom más eseményeihez hasonlóan számos mögöttes jelentést kifejező reprezentációs eseményként értelmezhető, ahol szimbolikus formában láthatóvá vált, hogy a főkapitány kitől is kapja a felhatalmazást. Sajnos nem ismert a Kassára küldött biztosok személye, de Esterházy Miklós azt írta Homonnai utódjának, Nyáry Istvánnak a beiktatását szervezve, hogy „amióta magyar generálisok lennek az Kassán, német commissariust nem adhibeáltak az Installációra, s most sem volt egyébre szükséges, hanem hogy az requisitumokat vitte volna meg”.⁵⁴ Ezek az említett kellékek a főkapitányi beiktatáson átadandó kerülő zászló és dob voltak, melyeket az Udvari Haditanács küldött meg „egy Petingér nevő némettel Pálffy uram akarattjából”.⁵⁵ A tényleges beiktatást Nyáry István esetében Hosszutóthy László erdélyi püspök végezte el.⁵⁶

A beiktatási aktus és az azon részt vevő személyek jelentőségét jól jelzi, hogy Csáky Ferenc 1665. évi, igen feszült politikai környezetben történt beiktatását egy német küldött részvétele miatt nem akarta elismerni a felső-magyarországi rendek egy része. Tiltakozásuknak azzal is hangot adtak, hogy a vármegyék nem delegáltak küldöttséget a beiktatási ceremóniára. Csáky szerint ugyan „nem lévén törvényben leírva az installációnak semmi modalitása”, de a főispánok, az egri és erdélyi püspökök, preláthusok, káptalanok és a szabad királyi városok képviselői is jelen szoktak lenni „s acceptalni az installációt”, ahogy ez nála is történt.⁵⁷ Homonnai Drugeth János esetében sem történt ez másként. Melith György a helyszínen tartózkodott a beiktatás alatt, és testvérének, Melith Péter szatmári kapitánynak részletesen beszámolt az eseményről: „Generális urak még szép aranyos zászlók alatt való lovás, kétszáz gyalogjai, az városoknak mindenünnét szép gyalogjai, az tizenhárom városnak muskétás gyalogjai, tíz lövészerszám, kin ahhoz bőséges szekereken, városoknak mind jó derék lovak-

⁵¹ ÖStA HKA HFU Konv. 1636. február 25.; ÖStA HKR Prot. Exp. Bd. 275. (1636) fol. 42r.

⁵² Esterházy Miklós Homonnai Drugeth Jánoshoz. Bécs, 1636. április 31. MNL OL P 2257. 23. tétel. fol. 29.

⁵³ Homonnai Drugeth János Sáros vármegyének. Homonna, 1636. július 3. ŠAP ŠŽ 1636. No. 22.

⁵⁴ Esterházy Miklós Nyáry Istvánhoz. Sempite, 1640. szeptember 24. MNL OL P 707. No. 7555.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Esterházy Miklós Nyáry Istvánhoz. Sempite, 1640. július 25. MNL OL P 707. Nr. 7557.

⁵⁷ „Az installáció akadályi”. MNL OL P 71. Fasc. 174. Nr. 25.

kal. Egri püspök urak száz lovasa mind kopjasok, hintója mellett szép aranyos kornéta alatt húsz lovas udvari ifjai, az Szepesi prépostnak száz lovasa, gyalogja, szép aranyos zászlója, Sennyei uram ötven lovasa, maga zászlója. Ezeknek mindenkinek fő trombitása, végdobosa, némelyiknek legyen síposa is azok között. Az gyalogjainak is inkább muskétások. Szepes, Ung vármegyék is együtt indultak, ez mellett véghelyek három zászlóval, megyei katonák öt zászlóalja. Az kassai gyalogjainak is száza kinn, ítélem, kevés híja, hanem több is ezer gyalognál. Az lovast, minthogy sok az vármegye, bizony meg nem tudom írni.”⁵⁸ Az országrész egyházi és rendi képviselőinek jelenlétében 1636. július 21-én mondta el latin nyelvű hivatali esküjét Kassán.⁵⁹

Homonnai Drugeth János a felső-magyarországi főkapitányság élén

Homonnai felső-magyarországi főkapitányi tevékenységével kapcsolatban elsősorban a számára kiadott instrukciókból tájékozódhatunk. A kutatás folyamán eddig Homonnai Drugeth János instrukcióján kívül fiáé, Györgyé (1659), Csáky István 1644-ben kiállított, de Rákóczi György támadása miatt érvénybe nem lépő utasítása, valamint Csáky Ferenc 1665-ben, illetve Csáky István 1681-ben kelt instrukciója került elő. Emellett Ember Győző közigazgatástörténeti munkájában Wesselényi Ferenc felső-magyarországi főkapitányi utasítása elemzésével mutatta be a kapitányi tisztség feladatkörét.⁶⁰ Amennyiben összehasonlítanánk ezeket valamelyik 16. századi főkapitányi utasítással, bizonyára érdekes következtetéseket vonhatnánk le a hadügyi szervezet irányításának változásaival kapcsolatban, ugyanakkor a 17. századi magyar főkapitányoknak adott instrukciók szövegükben szinte teljes mértékben megegyeznek egymással. Ezek mintáját talán a Bocskai-felkelés lezárását követően Forgách Zsigmond utasítása adhatta, ami az akkori helyzet rendezését ugyan lehetővé tette, de a későbbiekben egyáltalán nem követte a tényleges gazdasági, társadalmi és katonai viszonyok változását, vagyis elavulttá vált. Már az 1630-as évek végére komolyabb változások történtek a végvárok finanszírozási rendszerében – ahogyan arra még részletesebben ki fogok térni – és ennek következtében a Szepesi Kamarával fennálló kapcsolatban. Esterházy Miklós 1640-ben már a főkapitányi utasítás pontjainak szabadabb értelmezését tanácsolta Nyáry István-nak, „az mellyeket mindazáltal amint az többit is cum prudentia az időhöz képest kell moderálni”.⁶¹ Csáky Ferenc az 1660-es évek végén pedig már az instrukció teljes átalakítását javasolta a felső-magyarországi főkapitányság reformjaira vonatkozó emlékiratában: „Vannak a Generalisok instructióiban sok absurdítások, melyek nem az mi üdvünkhöz, sem az mostani declináló állapotokhoz valók.”⁶² A rendi keretek széles körű bevonásával irányított főkapitányság reformjára azonban az 1670-es évek eseményei miatt már nem került sor.

A főkapitányi instrukciót tehát javarészt a beiktatáson átadott reprezentatív iratnak tekinthetjük, ami csak nagy vonalakban határozta meg a generális feladatait és jogköreit. Ténylegesen az adott helyzetben kiküldött uralkodói mandátumok és az Udvari Haditanács parancsai szerint kellett eljárni. Homonnai esetében azonban többször is előfordult, hogy Vilmos Lipót főherceg küldött a számára parancsot, általában a törökökkel és Erdéllyel

⁵⁸ Melith György Melith Péternek. Szinna, 1634. július 21. MNL OL P 707. No. 5052.

⁵⁹ MNL OL P 2257. 13. tétel fól. 43.

⁶⁰ Homonnai Drugeth János felső-magyarországi főkapitányi instrukciója, 1636. január 5. ŠAP DH 828/20.; Homonnai Drugeth György, 1659. november 8. ŠAP DH 828/27.; Csáky István, 1644. február 1. MNL OL P 71. Fasc. 172. Nr. 8.; Csáky István 1681. december 28. MNL OL P 71. Fasc. 174. Nr. 25., Wesselényi Ferenc: Ember: *Az újkori magyar közigazgatás*, 256–260.

⁶¹ Esterházy Miklós Nyáry Istvánhoz. Sempete, 1640. október 17. MNL OL P 707. No. 7554.

⁶² MNL OL P 71. Fasc. 13. No. 9. „Az Cassai Generálisságon való consideratiok”.

fennálló béke minden körülmények közötti fenntartásáról.⁶³ III. Ferdinánd öccse ekkorra már számos egyházi méltóságot viselt, köztük a passai püspökséget is, mindez mégsem volt akadálya annak, hogy 1639 és 1642 között a monarchia hadainak főparancsnoka legyen.⁶⁴ Ennek egyik előszobájaként aktívan részt vett az Udvari Haditanács munkájában már az 1630-as évek közepétől, ahol a felső-magyarországi eseményeket is élénk figyelemmel kísérte, és több alkalommal is instruálta egykori kamarását. Olyannyira, hogy 1636. július 3-án arról értesítette Homonnait, hogy ő maga indította útnak a főkapitányi beiktatására küldött követet.⁶⁵

Adódhattak olyan helyzetek is, amikor a főkapitány saját belátására bízta azoknak a problémáknak a megoldását, amelyek halogatása komolyabb károkhhoz vezethetett. Ez leginkább háború idején fordulhatott elő, és akkor konkrét katonai döntésekben adtak szabad kezet a főkapitánynak, bár ez is erősen szituációfüggő volt. Homonnai Drugeth János főkapitánysága alatt ilyenre egyetlen alkalommal, 1636 végén került sor, a Bethlen István Erdély elleni támadása miatt összehívott nemesi felkelés során.

A főkapitány elsődleges feladata az ország felső részein és a tiszántúli területeken lévő várak védelme volt, vagyis a szatmári és a kállói várak is kétségtelenül a fennhatósága alá tartoztak, még ha nem is nevezték meg ezeket az instrukcióban. A várakban szolgáló magyar és német katonaság felett egyaránt a főkapitány gyakorolta a katonai jogszolgáltatást, és az ő gondjaira volt bízva a katonák közti fegyelem és rend fenntartása is. Ezt azonban a főkapitány nem személyesen gyakorolta, hanem erre szakosodott hivatalt működtetett. A hadbírák által vezetett katonai bíraskodási fórum már a 16. század második felében kialakult Felső-Magyarországon Lazarus von Schwendi tevékenysége nyomán, és ennek mintájára jöttek létre az ország más főkapitányságaiban is.⁶⁶ A katonák közti igazságszolgáltatás gyakorlására Homonnai Drugeth János már 1636 szeptemberében kinevezte Láczy András hadbíróvá, mivel „az tábor ediktum és hadibíró nélkül nem lehet” – írta,⁶⁷ majd nem sokkal Láczy 1638-ban bekövetkezett halála után, 1639 áprilisában Berényi Zsigmondot iktatták be a tisztségbe.⁶⁸ Mindkét hadbíró a vármegyei közigazgatásból érkezett, és évtizedes jogi gyakorlattal rendelkezett.⁶⁹ A főkapitány jogot kapott az országrészben hatalmaskodó civilek – beleértve a nemesek és főrendek – feletti igazságszolgáltatásra is.⁷⁰ Homonnai esetében ezt a jogkört az országbírói méltóság tovább erősítette.

Az instrukció előírta a főkapitány számára, hogy feladatai hatékony teljesítése érdekében állandó jelleggel a kapitányság székhelyén, Kassán kell tartózkodnia, és azt csak engedéllyel hagyhatja el hosszabb időre. Ez az előírás Homonnait a legkevésbé sem korlátozta, és csak akkor jelent meg személyesen Kassán, amikor a főkapitány tényleges jelenlétére volt szük-

⁶³ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 157., 168.

⁶⁴ A katonai tapasztalatokat teljesen nélkülöző főherceg kinevezésére amiatt volt szükség, hogy az egyre inkább széthúzó hadvezéreket egy jó vezetői kvalitásokkal rendelkező, ugyanakkor származásból adódóan nagy tekintéllyel rendelkező személy próbálja meg összetartani. Schreiber: *Ein Galeria*, 55–56.

⁶⁵ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 154.

⁶⁶ Pálffy: *Katonai igazságszolgáltatás*, 82–98

⁶⁷ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 172.

⁶⁸ Pálffy: *Katonai igazságszolgáltatás*, 115–116.

⁶⁹ Pálffy: *Katonai igazságszolgáltatás*, 115–116.

⁷⁰ ŠAP DH 828/20.

ség. Ezt részben annak köszönhetően tehetta meg, hogy Felső-Magyarországon a főkapitány helyettes szinte teljes egészében kézben tartotta a napi pénzügyi-katonai ügyek intézését.⁷¹

Túlzás nélkül kijelenthető, hogy a főkapitány helyettesi tisztség szendrői Bornemissza János személyében intézményesült a 17. század első felében. Az evangélikus vallású Bornemissza már Eger 1596. évi védelmében is részt vett, majd hosszú időn keresztül Szendrőn teljesített szolgálatot, ahol házat is szerzett a Gerse utcában. Katonai pályafutása Bethlen Gábor idején vett nagyobb lendületet, amikor az 1624-ben főkapitány helyettesnek nevezte ki, majd az évtized végén néhány évig a főkapitányi jogokat is gyakorolta. Ezt követően 1653 februárjában bekövetkezett haláláig megszakítás nélkül ő töltötte be a főkapitány helyettesi tisztséget Felső-Magyarországon. Bornemissza életének és vele párhuzamosan a főkapitány helyettesi tisztség történetének feldolgozása önálló tanulmányt igényel.

Bornemissza az erdélyi fejedelmek hadjáratai alatt ugyanúgy ellátta feladatkörét, mint a Habsburg uralkodó által kinevezett főkapitányok irányítása idején. Míg az ország más részein a főkapitány-helyettes a főkapitány valamelyik vezető familiárisa volt, aki ilyen módon szoros függő viszonyban volt az urával,⁷² Felső-Magyarországon csak hivatali függésről beszélhetünk. Bornemissza jelentette az állandóságot a legviharosabb politikai és katonai körülmények között is az országrészben, amit annak köszönhetett, hogy a végvárok kapitányai és gazdasági tisztviselői a katonai szakértelme és hatalmas rutinja, a vármegyék pedig köznemesi származása miatt hallgattak a szavára. A főkapitányi tisztség tartós üresedése idején ő látta el annak teendőit is, amit formális kinevezés nélkül is mindenki elfogadott. Bornemissza János tehát szinte önálló intézménnyé vált Felső-Magyarországon, aki a régió prototípus nemessege és az aktuális főkapitány révén a bécsi udvar vagy a gyulafehérvári fejedelmi központ közötti katonai-politikai manőverezésben kulcsszerepet játszott.⁷³

Visszatérve a főkapitány teendőire, az utasítás egy igen hangsúlyos része a pénzügyi adminisztrációt intéző Szepesi Kamarával fennálló kapcsolatra vonatkozik. Mivel a kassai központú Szepesi Kamara a felső-magyarországi főkapitányság pénzügyi alapjainak megszervezésére és kezelésére jött létre, s földrajzi lefedettsége is megegyezett a főkapitányság alá tartozó országrésszel, a katonai és pénzügyi szervezet együttműködése – más főkapitányságokkal összehasonlítva – lényegesen összehangoltabb munkát és egymást kiegészítő tevékenységet követelt meg. A főkapitánynak nem volt ugyan pénzügyi kérdésekben döntési jogosultsága, de ellenőrzési jogot kapott a Kamara és általánosságban az országrészben zajló pénzügyekben.⁷⁴

Kenyeres István munkáiból jól ismerjük a 16. századi várak gazdálkodásának mikéntjét és a katonai védelmi rendszer finanszírozásának pénzügyigazgatási rendszerét, ugyanez a 17. századi viszonyokat tekintve már közel sem mondható el.⁷⁵ A zsitvatoroki béke megkötése és különösen a harmincéves háború kirobbanása után a törökök elleni védekezés kérdése teljesen hátrébe szorult a bécsi udvarban. Az 1590-es (háborús) években még rendszeres pénzügyi támogatások érkeztek Felső-Magyarországra a morva területekről és az Udvari Hadi Fizetőmester révén a Német-római Császárságból, az 1610-es évektől kezdve azonban a felső-magyarországi főkapitányság gyakorlatilag önálló pénzügyigazgatásra állt át. Vagyis

⁷¹ Lásd Sáros vármegyéhez írott leveleit: ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, passim.

⁷² A leginkább kutatott és jellemző példa a Batthyány család: Balogh: *Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitányhelyettesei*, i. m.; illetve Tóth: *A Kanizsával szembeni végvidék*, 31–37.

⁷³ Bornemissza János életrajzi adataira vonatkozóan legrészletesebben lásd: Szabó–Hanák: *Keresztvíztől*, 750–753.

⁷⁴ ŠAP DH 828/20.

⁷⁵ Kenyeres: *Uradalmak*, 150–172., 200–229.

a Szepesi Kamara alá tartozó jövedelmekből kellett megoldani a végvárok finanszírozását. A legjelentősebb bevétel a harmincadokból származott, ezek zavartalan beszedését a főkapitány biztosította. Látványosan csökkent azonban a váruradalmakból és kamarai kezelésben álló birtokokból származó jövedelem. Míg az 1610-es években 50 000 forintot könyveltek el a végvárok udvarbíróitól és élésmestereitől, illetve a kassai élestárból folytatott bor- és gabonakereskedelem hasznából, addig az 1630-as évekre ugyanez a tétel visszaesett 10–20 000 forint közé, 1642-re pedig mindössze 2376 forintra zsugorodott.⁷⁶ Vagyis az 1630-as évek végére gyakorlatilag eltűntek a váruradalmak a végvárok mögül, és egyre nagyobb szerepet játszott az ellátási rendszer működtetésében a rendek által megszavazott és a vármegyék révén beszedett gabonasegélyek, továbbá a végvárok finanszírozására kivetett hadiadó.

A Kamara kiadásainak kétharmad részét a katonai kiadások tették ki, amiből a legjelentősebb tétel a végvári katonák zsoldjának fizetése, illet a főkapitány és helyettesének járandósága volt. Az előbbi, vagyis a végvári katonaság fizetésének mikéntje a 17. század folyamán szintén jelentős változásokon ment át. Az 1610-es években a kassai, szatmári, szendrői, kálloi, tokaji, ónodi, szendrői és putnoki végváriakat is a Kamara fizette, az 1630-as években azonban már csak a kassaiak fizetését találjuk annak kiadásai között. 1642-ben tűnik fel ismét Kassa, Tokaj, Szatmár, Szendrő, Ónod és Diósgyőr katonaságának fizetése a kamarai kiadások között, ami aztán állandósul az 1650–1660-as évekre is.⁷⁷ Vagyis az 1630-as években nem a Kamarán keresztül történt a végvárok fizetése, hanem bizonyos jövedelmeket vagy közvetlenül a végvárakhoz rendelték – mint például a harmincadok esetében –, vagy a vármegyék fizették, esetleg egyenesen ők küldtek fizetett katonaságot a végvárakba.

Az 1630-as években tehát nyolc végvár, Szendrő, Putnok, Kassa, Diósgyőr, Ónod, Tokaj, Szatmár és Kálló tartozott a felső-magyarországi főkapitányság parancsnoksága alá. 1635 márciusában a Magyar Kamara megbízásából Melith György és Bercsényi Imre kereste fel a főkapitányság hatáskörébe tartozó várakat, és a helyszíni szemle alapján egy rövidebb jelentés irtak mindegyikről abból a célból, hogy a Szepesi Kamara elszámolásainak hiányosságait tisztázzák.⁷⁸ Ezekből az összefoglalókból értesülhetünk az előírányzott és a tényleges létszámadatokról, valamint a várak állapotáról, és szükségűán a jövedelmeikről is. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a felső-magyarországi főkapitányságban szolgálatot teljesítő magyar katonaság létszáma a vizsgált korszakban kétezer körül mozgott a következő megoszlásban: Kassán kétszáz lovasat fizettek, aminek a megszüntetése már az 1630-as évek elején is felmerült Esterházy memorandumaiban,⁷⁹ de még az 1670-es évek „redukciója” során sem került rá sor. A főkapitány mellett további száz lovas és száz gyalogos állt szolgálatban állandó jelleggel, illetve további huszonöt lovasra volt járandósága a főkapitány helyettesnek is.⁸⁰ Szendrőn százötven lovas és ugyanennyi gyalogos katonát találtak, ami megfelelt az előírányzott létszámnak, de véleményük szerint több katonára lett volna szükség ennek a stratégiai fontosságú várnak a hatékony védelméhez. Ónodon megegyezett az előírt létszám a szendrőivel, de itt százhetvenöt lovas és százharminchárom gyalogos teljesített szolgálatot, 1631 óta fizetség nélkül. Mivel azonban az erdélyi fejedelem is birtokos volt a várban, az nem volt annyira kitéve a törökök támadásának, mint nyugati szomszédja. A kisebb várak közé tartozott Putnok száz lovassal és száz gyalogossal, ami Melith és Bercsényi szerint további

⁷⁶ Kenyeres: *A Magyar és Szepesi Kamara*, 20.

⁷⁷ Oross: *A Szepesi Kamara*, 115–118.

⁷⁸ ÖStA HKA HFU Konv. 1635. március, fol. 197–221.

⁷⁹ *Esterházy Miklós nádor emlékirata*, 81.

⁸⁰ A főkapitány békeidőben évente 500, háborúban pedig 1250 forintot kapott, ami nem tartalmazta a mellé rendelt katonaság zsoldját. ŠAP DH 828/20.

hatvan lovassal is kiegészíthető lett volna zsoldfizetés esetén. Diósgyőrben Haller Sámuel kapitánysága alatt összesen ötven gyalogos szolgált. A biztosoknak Tokajról volt egyedül valamelyest jó véleménye, ahol száz-száz lovas és gyalogos katona ellátását biztosítani tudták a hozzá tartozó uradalomból, így itt nem okozott akkora gondot a katonák fizetetlensége, mint a többi várban. A két tiszántúli erődben, Kállóban és Szatmárban egyaránt négyszáz-négyszáz magyar katona szolgált, fele-fele arányban lovasok és gyalogosok. A jelentésben a tűzérseget csak megemlítették, de konkrét létszámadatokat nem közöltek róluk.⁸¹

A zsoldot természetesen nem rendszeresen fizették a katonaságnak, sok esetben évekig adós volt a Kamara a végváriaknak, ami nemcsak fegyelmi problémákat okozott, hanem komoly élelmezési gondokat is jelentett, amit a főkapitánynak kellett valamilyen formában megoldania. Erre szintén számos általános utasítást találunk az instrukcióban, ami a helyzetek megoldásához szükséges konkrét javaslatokat nem tartalmazott. Ugyanígy teljesen hiányoznak a kamarai számadásokból a végvárak építésének, helyreállításának költségei is, amiket szintén a főkapitánynak kellett felügyelnie. A munkaerőt a várakhoz rendelt vármegyék ingyenmunkája biztosította, amit azonban a főkapitánynak és helyettesének kellett megszerveznie, és nekik kellett rábírnuk a vármegyéket a teljesítésre. Ezek azok az „abszurdítások” amiket Esterházy és Csáky is kritikával illettek, illetve szabadon értelmeztek.

Szatmárba, Putnokra, Szendrőre és Tokajba is rendszeresen vezényeltek német katonaságot is, ami esetenként öt-hatszáz vagy akár ezer fővel duzzasztotta a végvárakban szolgáló katonák létszámát, tovább növelve az egyébként is jelentős ellátási nehézségeket. Ambivalens módon ezeknek a nyugati hadszíntérről érkező ezredeknek sokkal kisebb katonai szerepük volt a magyarországi végvárakban, mint azoknak a Magyarországon toborzott alakulatoknak, amelyek ezzel párhuzamosan a Habsburg-hadsereg kötelékében harcolva komoly sikerekhez segítették hozzá a Katolikus Liga⁸² csapatait. Már az 1620-as években számos alkalommal tűntek fel magyar (és horvát) mezei csapatok a harmincéves háború eseményeiben, de a francia-svéd szövetség kiszélesedésével egyre nagyobb mértékben szorult rá a Habsburg-hadvezetés a Magyar Királyság katonai erejének bevonására.⁸³ Ezeknek az egységeknek a toborzását az Udvari Haditanács által megbízott személyek végezték, akik az adott régió katonai mozgósítási lehetőségeit pontosan ismerték, majd az összegyűlt katonaságot a nyugati hadszíntérre vezették, és sok esetben maguk is részt vettek a harci eseményekben. Az 1630-as évek második felére Forgách Péter, a volt felső-magyarországi főkapitány unokatestvére vezetésével már egészen a németalföldi és francia hadszíntérig eljutottak magyar ezredek, ahol a spanyol korona szolgálatában harcoltak.⁸⁴ De maga Forgách Miklós is több alkalommal kapott megbízást toborzásra az 1620-as évek folyamán.⁸⁵

Bethlen Gábor halálát követően Felső-Magyarországon is megnyílt a lehetőség a toborzásra, és szinte toborzási dömping figyelhető meg a régióban. Az 1630-as évek elején egy bizonyos Kovács Péter játszott kiemelkedő szerepet a hadfogadásban: 1631-ben, 1633-ban és 1634-ben is teljes ezredet tudott verbuválni Felső-Magyarországról.⁸⁶ Homonnai főkapitánysága alatt, 1637-ben Szunyogh Gáspár gyűjtött össze egy háromezer fős kopjás huszár-

⁸¹ ÖStA HKA HFU Konv. 1635. március, fol. 197–221.

⁸² A Katolikus Liga 1609-ben a Bajor Herceg vezetésével létrehozott szövetsége a Német-római Császárság katolikus tartományainak, ami a harminc éves háború folyamán a Habsburg uralkodókat támogatta.

⁸³ Várkonyi: *Magyar katonák*, 149–151. Vö. Végh: *Kanizsától Olmützig*, 73–85.

⁸⁴ Monostori: *Egy magyar arisztokrata*, 157–174.

⁸⁵ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 80–81.

⁸⁶ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 80–81.

egységet javarészt Felső-Magyarország területéről. A főkapitánynak ezekhez az akcióhoz mindössze annyi köze volt, hogy biztosítania kellett a vármegyék együttműködését a toborzás lefolytatásához.⁸⁷ Témánk szempontjából azért fontos mégis szót ejteni ezekről a hadfogadásokról, mert nagyon jól tükrözik az 1630-as évek hadügyi prioritásait. Miközben a végvárakban szolgálatot teljesítő katonaságot gyakorlatilag a vármegyék tartották el, addig ezzel szinte egy időben a teljes felső-magyarországi végvári katonaság létszámát meghaladó lovasságot sikerült toborozni a nyugati hadszíntérre. Arra vonatkozóan, hogy milyen szerepet játszott a magyarországi katonaság a harmincéves háború hadszínterein, átfogó és részleteket tisztázó feldolgozás még nem született, de Czigány István kutatásai nagyjából körvonalazzák, hogy az ország minden területén évente zajlottak a Szunyogh Gáspáréhoz hasonló toborzások, aminek eredményeként három- és hatezer közé tehető az állandó jelleggel a császári oldalon harcoló mezei katonaság létszáma.⁸⁸ A katonai jelentőség mellett pénzügyi szempontból is voltak érezhető hatásai a nyugati hadviselésnek, amelyek a magyarországi pénzügypolitikában is jól érzékelhető folyamatokat indítottak meg.

Szunyogh hadivállalkozásának költségeit csak részben sikerült készpénzben kifizetnie az udvarnak, nagyobb részét a két évvel később zálogba adott Szendrő értékében számolták be.⁸⁹ De nemcsak a nyugati felhasználású katonafogadások, hanem a végvárrendszer fenntartásának költségeit is fedezték ilyen módon. Vagyis a 16. század második felében már előszeretettel alkalmazott zálogbirtokok adományozása a 17. század első harmadában ismét jelentős lendületet kapott. Ennek a pénzügypolitikának estek áldozatul a felső-magyarországi főkapitányság váraihoz rendelt váruradalmak, amiket a 16. század második felében azért hoztak létre, hogy az ott folytatott gazdálkodás révén terményben vagy akár pénzben is fedezzék a hozzájuk tartozó várak szükségleteit.⁹⁰

Homonnai Drugeth János főkapitánysága alatt Szendrőn kívül már Putnok és Ónod is magánkézen lévő vár volt, amelyekbe végvárak lévén királyi katonákat kellett befogadni, de a hozzájuk tartozó uradalmakban már nem a Kamara által kirendelt udvarbírák gazdálkodtak.⁹¹ Olyan jelentősebb várak esetén is történtek kísérletek zálogba vételre, mint Kálló, ahol 1633-tól egészen Rákóczi György hadjáratáig Homonnai sógora, Barkóczy László volt a kapitány. Barkóczy a harmincas évek elején több alkalommal is részt vett a toborzásokban Kovács Péter mellett, majd számos alkalommal megfordult a nyugati hadszíntereken.⁹² 1641-ben már olyan földesúri jogokat és bíraskodási kiváltságokat szerzett Kállóra és környékére, amit „éppen csak kegyelmednek és nem a jövőendő kapitányoknak engedjük őfelsége nevével, mivel most is szolgált kegyelmed ezekben”.⁹³ A következő évben azonban már a felhalmozott zsoldhátralékok és más egyéb költségei kielégítése fejében Kálló mezővárosát, sőt a kállói

⁸⁷ P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 179. III. Ferdinánd mandátuma a felső-magyarországi vármegyékhez, Bécs, 1637. április 14.

⁸⁸ Czigány: *Reform vagy kudarc*, 79–85. Az 1635. évi soproni országgyűlésen külön törvénycikkben biztosították az uralkodó mandátumával rendelkező személyeknek a hadfogadást. CJH 1635/10. tc.

⁸⁹ Szunyogh korábbi toborzásáért 7000 forintot számoltak el, így 12 000 forintért kapta meg a szendrői várat és birtokait a kapitányi tisztséggel együtt. ÖStA HKA HFU Konv. 1639. február, fol. 367v.

⁹⁰ Kenyeres: *Uradalmak*, 376–401.

⁹¹ Szendrő példája: Gyulai: *A törökkori mezőváros*, 181–186.

⁹² 1641-ben Lipcse alatt harcolt a svédek ellen Lipót Vilmos főherceg parancsnoksága alatt. Lásd: ÖStA FHKA HFU Konv. 1642. december 16., fol. 59, 61, 62.

⁹³ „Az kállai főkapitányság posztulátumja az őfelsége commissaruisaitól”. Kálló, 1641. március 9. MNL OL P 21. Nr. 611.

kapitányi tisztség örökíthetőségét kérte az uralkodótól fiúági leszármazottai részére is, amit végül nem kapott meg.⁹⁴

Homonnainak sikerült, ami a sógorának nem: hosszú évek kitartó munkájának eredményeképpen 1642-ben engedélyt kapott Tokaj várának és a hozzá tartozó váruradalomnak a zálogba vételére.⁹⁵ Az igen tekintélyes, 200 000 forintnyi zálogösszeget 8000 forinttal csökkentették, ilyen módon folyósították elmaradt főkapitányi fizetését.⁹⁶ A hegyaljai borkereskedelem központján és a hozzá tartozó rendkívül értékes szőlőkön kívül az örökletes tokaji kapitányi címet is megkapta, bár ennek Rákóczi György hadjárata miatt nem sikerült érvényt szerezni. A tokaji kapitányságba 1640-ben fiát, a kinevezésekor mindössze nyolcéves Györgyöt iktatták be, akiből két évtizeddel később szintén főkapitány lett.⁹⁷

A váruradalmak elzálogosításának gyakorlata ugyancsak az ország keleti részén figyelhető meg, köszönhetően annak, hogy a Dunántúlon nem szerveződtek ilyenek a 16. században. Ugyanakkor a várak, sőt egész főkapitányságok örökletes adományozása országos szinten is megfigyelhető. Erre a legismertebb példa Batthyány Ádám esete, akinek sikerült a Kanizsával szembeni végvidéki és hozzá kapcsolódó kerületi főkapitányi méltóságot is megszereznie és örökítenie azt.⁹⁸ Felső-Magyarországon azonban kevésbé került domináns helyzetbe a nagybirtokos főnemesség, és ennek hatására – bár az elzálogosított várbirtokok nagyobb része valamelyik arisztokrata családhoz került – a végvárak finanszírozását a vármegyei köznemesség közreműködése nélkül nem tudták megoldani. További kutatásoknak kell tisztázni, hogy a zálogbirtokosok milyen mértékben és módon vették ki a részüket a várak fenntartásából és finanszírozásából, de az egyértelműen látszik, hogy a környező vármegyék szerepe radikális mértékben megnövekedett, ami egyben a politikai súlyuk növekedését is eredményezte. Az 1630., 1634. és 1637. évi országgyűlések kiemelt témája volt a végvárak ellátásának kérdése. Mindhárom országgyűlésen két évre megszavazták a hadiadó kivetését, amit a végvárak finanszírozására kellett fordítani, és ugyanígy két évre előre megszavazták a gabonasegélyt a végbeli katonaság számára, de a várak javítását is közvetlenül a környező megyék gondjaira bízták.⁹⁹

Sáros vármegyét például a szendrői vár körzetéhez sorolták, és a végvár fenntartásába elég komplex módon vonták be. Egyrészt a végváriak fizetését közvetlen módon a megye teljesítette: „...kegyelmeteket kérem, hogy őfelsége kegyelmes parancsolatjához alkalmaztatván magát, az lovasoknak való fizetést adassa meg, hogy el ne oszoljanak és ne kelljen az oltalmazásban más utat fel keresni” – írta Bornemissza János a vármegyének.¹⁰⁰ Ugyanekkor, 1636 nyarán a főkapitány-helyettes arra is kérte Sáros vármegyét, hogy még a nyári munkák előtt küldjék ki a megajánlott munkaerőt Szendrőre. A vár megerősítésében közvetlenül érdekelt Borsod vármegye – aminek nemessége szinte teljes egészében a szendrői alsó várban

⁹⁴ ÖStA FHKA HFU Konv. 1642. december 16., fol. 58.

⁹⁵ III. Ferdinánd adománylevelének másolata Tokaj váráról és uradalmáról Homonnai Drugeth János számára, 1642. július 15. MNL OLA 35. 9. köt. 463.

⁹⁶ Az összeg alapján látszik, hogy egyetlen alkalommal sem kapta meg Homonnai a főkapitánynak béke idején járó évi 500 forintot, s feltehetően még a beiktatásán saját zsebből fizetett egy havi zsoldot sem tudta behajtani a kamarán.

⁹⁷ Ez egy protocollum könyv, bejegyzések vannak az elküldött iratokról, 1640. december 20. ÖStA HKR Prot. Reg. Bd. 283. (1640) fol. 478r

⁹⁸ Kinevezését 1637-ben véglegesítették, és 1655-ben kapott engedélyt az örökítésre. Pálffy: *A Batthyány család*, 49–53.

⁹⁹ CJH 1635/2., 3., 92.; CJH 1638/5, 7, 11.

¹⁰⁰ Bornemissza János Sáros vármegyének. Kassa, 1636. február 23. ŠAP ŠŽ Administrativne pisarnosti, 1636. Nr. 18.

élt – szintén írt a sárosiaknak, hogy „látván minémű nagy épületlenségben forogjon az mi szegény megnyomorodott hódolt vármegyénkben lévő Szendrő vára”, teljesítsék a rájuk szabott építési munkálatokat, ami a vár egyik romos állapotú bástyájának újjáépítését jelentette.¹⁰¹ A főkapitány szinte körlevélszerűen küldte el a vármegyék számára minden év tavaszán a várak javítását és az előző évi díkahátralékok befizetését sürgető leveleit, és különféle politikai alkukra kényszerült ezek miatt.

A főkapitánynak szükség esetén a vármegyék anyagi támogatása mellett a nemesség katonai erejére is támaszkodnia kellett. Homonnai Drugeth Jánosnak néhány hónappal a ki nevezését követően már a nemesi felkelés összehívását kellett levezényelnie Bethlen István szervezkedése miatt. Rákóczi György fejedelmi hatalmának megszilárdítása és egyben a fejedelmi vagyon gyarapításának céljából elég nagy sikerrel fogott hozzá az erdélyi ellenzék felszámolásához. A legnagyobb problémát a Bethlenek jelentették számára, nekik ugyanis nemcsak Erdélyben, hanem a királyi országrészben is jelentős birtokaik voltak (Ecsed, Huszt), melyek kiváló hídfőállást jelenthettek egy potenciális katonai akcióhoz. Először Bethlen veje, Zólyomi Dávid, majd fia, Bethlen Péter ellen indítottak hűtlenségi pert, amelyek hatására Bethlen István 1635 végén a budai pasához menekült, és katonai segítséget kért az erdélyi fejedelmi trón megszerzéséhez.¹⁰² Az eseményeket nemcsak a magyar politikai elit köreiben, hanem a bécsi udvarban is aktív figyelemmel kísérték.

Az uralkodó és a nádor már 1636 legelejétől folyamatosan tájékoztatta a megyéket Bethlen szervezkedésének veszélyeiről, és a nemesi felkelés összehívásának lehetőségét napirenden tartották: „...kérjük intjük is kegyelmeteket hogy igen szorgalmasan mindjárt publikálja, hogy legyen ki ki honnjában oly készüllettel, lovával és fegyverével hogy ha másodszor írunk őfelsége akaratjából kegyelmeteknek azonnal felülhessen és oda szállhasson az hova kívántatik.”¹⁰³

A nemesi felkelés összehívása általában több szempontból is rendkívül körülményes dolognak számított. Az uralkodó 1636. szeptember 23-án bocsájtotta ki a nemesi felkelés elrendeléséről szóló mandátumát, amit azonban csak egy hónappal később, október 22-én hirdettek ki Sáros vármegyében, és feltehetően máshol sem zajlottak gyorsabban az események.¹⁰⁴ A főkapitány már október közepén sürgette a megyéket, hogy „több requisitiot nem várván insurgalljon ki ki personaliter, és szálljon vármegyéjében egy fbizonyos helyre”,¹⁰⁵ de ő maga is csak november 21-én indult el Kassáról, hogy egészen Göncig vonuljon a királyi bandériummal, ahol letáborozott, hogy bevárja a késlekedő vármegyék csapatait is.¹⁰⁶ Homonnai is pontosan tisztában volt azzal, hogy komolyabb katonai fenyegetettséggel már nem kell számolnia, ugyanis Bethlen István és az őt támogató török sereg október 6-án megütközött Rákóczi csapataival Szalontánál. Sógora, Barkóczy László kállói kapitány már október 10-én

¹⁰¹ Borsod vármegye Sáros vármegyének. Szendrő, 1636. április 3. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. Nr. 17.

¹⁰² Péter: *A körülmények kényszere*, 701–702.

¹⁰³ Esterházy Miklós Sáros vármegyéhez. Kismarton, 1636, szeptember 10. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. no. 11.

¹⁰⁴ III. Ferdinánd mandátuma Sáros vármegyének. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. No. 5.

¹⁰⁵ Homonnai Drugeth János Sáros vármegyéhez. Kassa, 1:1636. október 16. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. No. 14.

¹⁰⁶ „Istennek segítségével ez idén való novembernek 21. napján kiszállunk.” Homonnai Drugeth János Sáros vármegyéhez. Kassa, 1636. november 12. ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1636. No. 30.

részletesen tájékoztatta őt a csata kimeneteléről és a csapatok mozgásáról.¹⁰⁷ Aggodalomra ezúttal is a hajdúk magatartása adott okot, és a helyzet tisztázásáig jobbnak látták Bécsben a nemesi felkelés fenntartását.¹⁰⁸

November végére a Gönc környékén bekvártélyozott vármegyei nemesség azonban kezdett hangot adni mindinkább politikai színezetű sérelmeinek, és a spontán jellegű egyeztetésekből december elején a tizenhárom felső-magyarországi vármegye érdekegyeztető gyűlése formálódott ki. November utolsó napjaiban több vármegye küldötte is megfordult a főkapitánynál, aki december 5-re magához kérte a gyülekező megyék követeit.¹⁰⁹ Sáros vármegye levéltárában „az Gönci haszontalan Quartirozásról való levelek” között fennmaradt Usz János alispán és a részgyűlésre küldött követségének adott utasítás, amit a vármegye jegyzője és rendszeres országgyűlési követe, Szemere Pál fogalmazott a főkapitány előzetesen kiküldött *propozíciójára*.¹¹⁰ A sárosiak panaszai gyakorlatilag vezérfonalként szolgáltak mind a tizenhárom vármegye állásfoglalásánál a december 5-én kezdődő és a következő napra is elhúzódó részgyűlési tanácskozáson. A megyék legfájóbb sérelme az volt, hogy a főkapitány előzetes tanácskozás nélkül szólította táborba a nemeseket, de „mi nem hópénzes fizetett vitézlő népek vagyunk, hanem országunk státusi, és önagsága megbocsátson, de per se proprio suo arbitrio nekünk edictumot nem adhat” – mondták/írták.¹¹¹ Homonnai a főkapitány elődje által összehívott nemesi felkelések példájára hivatkozva mentette magát, miszerint nem köteles a vármegyékkel előzetesen egyeztetni, az utóbbiak azonban ragaszkodtak hozzá, hogy „*de modalitate belli gerandi et exercituandi*” tanácskoztak volna.¹¹² A vita ezután kezdett kiszélesedni, és a megyék felszólították a főkapitányt, hogy az előző évben megszavazott és befizetett hadiadóról számoljon el, ugyanis ők azt a katonaság fenntartására adták. Szerintük, ha valóban arra fordították volna, akkor nem kellett volna a tél közepén személyesen táborba szállniuk, miközben az ellenség már rég eloszlott. A főkapitány azt a választ adta, hogy az elszámolás az országgyűlés előtt meg fog történni, a végváriak ügyéhez pedig a megyéknek nincs köze.

A részgyűlésről készült jegyzőkönyv ugyan csak tömör összefoglalását adja a lezajlott eseményeknek, de a csúcspont alighanem a második napon érkezett el, amikor Homonnai a következőképpen fakadt ki: „...őkegyelmeknek csak teljességesen maguknak akarják azt vindicálni, hogy ők legyenek hazafiai, és minket abból mint ha országnak csak tagjai sem volnánk, csak azért, hogy őfelségének tanácsosai vagyunk, mintegy idegenekkel, ily disputációba bocsájtkozunk, oly dolgokból pedig az melyekből hasonló hanem nagyobb interessánk vagyunk őkegyelmekkel [...] azért azt kivetvén szívükből, higgyék el felőlünk, hogy mi is igaz hazánk fiai vagyunk és ha mit látnánk és vennénk eszünkben, hogy hazánknak szabadsága és törvénye ellen következhetnének, ez propositiokból mi arra nem accedálnánk.”¹¹³ A felső-

¹⁰⁷ Barkóczy László Homonnai Drugeth Jánoshoz. Kálló, 1636. október 10. MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. Nr. 166.

¹⁰⁸ III. Ferdinánd Homonnai Drugeth Györgynek. Bécs, 1636. október 8. MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. No. 165

¹⁰⁹ Homonnai Drugeth János Sáros vármegyének. Gönc, 1636. november 26. ŠAP ŠŽ Administrativne pisomnosti, 1636. No. 31.

¹¹⁰ „Az gönci táborban való instructionak paríája”. ŠAP ŠŽ Unbrauchbare akten 102. doboz 1636. Nr. 2.

¹¹¹ Uo.

¹¹² „Copia Actorum In Oppido Göncz inter Illustrissimum Comitem Generalem Joannem Drugeth de Homonna, et tredecim Comitatum ablegatus in causa belli et insurrectionis”. MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. Nr. 172.

¹¹³ Uo.

magyarországi főkapitány ebben megfogalmazta tevékenysége legproblematisabb részét, az ellenségeskedő vármegyékkel történő egyeztetést, amire folyamatosan rákényszerült. Mivel a Szepesi Kamara jövedelmeiből és az egyre fogyatkozó váruradalmakból nem lehetett finanszírozni az országrész hatékony védelmét, a főkapitánynak mind nagyobb mértékben kellett a vármegyei nemesség támogatására hagyatkoznia. Ennek fejében viszont a vármegyék nem rejtették véka alá követeléseiket, bár azok elsődleges fóruma az országgyűlés volt.

A törökök elleni védelem hatékony megszervezése a vármegyéknek is érdekében állt, különösen a hódoltsággal határos területűeknek. Már az 1636. decemberi részgyűlésen döntést hoztak arról, hogy a nemesei felkelés helyett a vármegyék által fizetett csapatokat fognak kiállítani a nyári mezei munkák idejére, amiket nem a végvárakba rendelnek, hanem Aszaló mellett tartanak táborban.¹¹⁴ Az 1638. évi országgyűlésen pedig az egri törökök portyázásai miatt két évre négyszáz lovas katona kiállítását foglalták törvénybe: „...az mely négy száz számú, pünkösdi napjától fogva fenntartandó lovasokat tartoznak az ide alá való nemes vármegyék praestálni.”¹¹⁵ Ezt a létszámot a nádor közbenjárásával osztották szét a tizenhárom felső-magyarországi vármegye között, amiből százhetvenötöt Szendrőbe, kétszázat Ónodba, huszonötöt pedig Putnokba rendeltek.¹¹⁶ Ez azonban még mindig nem bizonyult elégnek a törökök portyázásaival szemben, így 1639 decemberében „az főgenerális urunk Cassára convocáltatott consiliumján” négyszáz lovasra növelték a megyék által fizetett mezei lovas haderő létszámát, a vezetésükre pedig Putnok Jánost rendelték.¹¹⁷ Erdemes hozzátenni, hogy ugyanezen a gyűlésen Hamvay Pétert és Pászthoy Mátét az uralkodóhoz küldendő követnek választották, akiknek „instrukciót minden vármegye saját bántódása szerint formálja”.¹¹⁸

Ennek a tanácskozásnak a lebonyolítása volt Homonnai Drugeth György egyik utolsó főkapitányi intézkedése, ugyanis 1640 januárjában rossz egészségügyi állapotára hivatkozva lemondott a főkapitányi posztról, és kérte utódja mielőbbi kijelölését.¹¹⁹ A felső-magyarországi főkapitányi tisztségért azonban közel sem indult akkora verseny, mint valamelyik nyugati határszakasz védelmének irányításáért.

Összegzés

Homonnai Drugeth János nem egészen négy évig volt kassai generális, de ennek a rövid időszaknak a megismerése révén is tehetünk néhány megállapítást a felső-magyarországi főkapitányság 17. századi működésével kapcsolatban. Az első és talán legfontosabb megállapítás az, hogy a kassai kapitány legalább olyan jelentős funkciót töltött be a felső-magyarországi régió politika életében, mint a katonai védelmi rendszer irányításában. A korszakban használt „kassai királyképe” megnevezés kiválóan érzékelteti a tisztség funkciójának összetettségét. Ez a politikai szerep azonban nem a Nyugat-Dunántúlról ismert vezető szerep volt, ahol a vármegyei, végvári és magánföldesúri hatalom egy-egy arisztokrata család kezében összpontosul, akik szinte saját tartományként irányítottak egész országrészeket. Itt komoly köznemesi érdekvédelemmel szemben kellett érvényt szerezni a királyi akaratnak vagy országgyűlési rendelkezéseknek. Mindezt a törökök és részben az erdélyi fejedelmek elleni védelmi

¹¹⁴ MNL OL P 108. Rep. 98. Fasc. J. Nr. 172.

¹¹⁵ Homonnai Drugeth János Sáros vármegyéhez. Terebes, 1638. július 6. „ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti, 1638. Nr. 11.

¹¹⁶ CJH 1638/5.tc

¹¹⁷ 1639. december 16. ŠAP ŠŽ Unbrauchbare akten 102. doboz 1639. Nr. 3.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 282. (1640) fol. 408v.

rendszer fenntartásának érdekében, amit a 17. század közepére mindinkább a rendek által megajánlott támogatásokból sikerült csak megoldani. Ugyan Homonnai Drugeth János a Magyar Királyság egyik legnagyobb birtokállománnyal rendelkező arisztokrata családjának egyetlen férfi tagja volt, ez a felső-magyarországi régió egészét összefogó és hatalmas területre kiterjedő főkapitányságban közel sem eredményezett olyan gazdaság-társadalmi hegemón helyzetet, mint az ország nyugati részében tevékenykedő Batthyány, Nádasdy vagy Zrínyi család tagjai számára. Homonnainak a bécsi udvarral és a legfelsőbb arisztokrata körökkel fenntartott kapcsolatai bizalmatlanságot szültek a régió köznemesei körében, ami véget nem érő politikai csatákhoz és végső soron a főkapitányi tisztségről való lemondásához vezetett. Rövid kassai generálisi tevékenységének bemutatásával körvonalazni szándékoztam azokat a szempontokat, amelyek a felső-magyarországi főkapitányság teljes 17. századi története feldolgozásánál egységes keretül szolgálhatnak.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

- ÖStA FHKA HFU Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn
- ÖStA FHKA HFU VUG Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn Vermischte ungarische Gegenstände
- ÖStA HHStA HA OmeA SR 184 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Familienkorrespondenz A, Obersthofmeister Amt Sonderreihe 184.
- ÖStA KA HKR Exp. / Reg. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protokollbücher des Wiener Hofkriegsrates, Expedit / Registratur
- MNL OL A 57 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Libri Regii
- MNL OL E 254 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Repraesentationes, informationes et instantiae
- MNL OL P 21 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Barkóczy család levéltára
- MNL OL P 71 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Csáky család központi levéltára
- MNL OL P 108 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium
- MNL OL P 707 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Zichy család zsélyi levéltára, XXXII. sorozat
- MNL OL P 2257 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi fondtöredékek, 665. sorozat, Homonnai Drugeth család
- ŠAP DH Štátny archív v Prešove, Drugeth Humenné (1292-1945) Zupné záležitosti 828.
- ŠAP ŠŽ Administratívne písomnosti Štátny archív v Prešove, Šarišská župa, Administratívne písomnosti

Nyomtatott források

- Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1608–1657.* Fordították és utalásokkal ellátták Kolosváry Sándor, Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest: Franklin-Társulat, 1900.
- Die Matrikel der Universität Wien, Band 4: 1579–1658/59. Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, VI. Reihe: Quellen zur Geschichte der Universität Wien, 1. Abteilung, Volume 4. Wien–Köln–Graz: BöhlauVerlag, 1974.

- Esterházy Miklós nádor emlékirata az 1631-es tavaszi hadjáratról. Közli: Petkó Béla. Történelmi Tár, 1884. 66–85.
- Gombos János tisztartó utasítása: A Rákóczyak levéltárából. Magyar Történelmi Tár, 1894. 659–664.
- Pázmány Péter összegyűjtött levelei II. (1629–1637.) Sajtó alá rendezte: Hanuy Ferenc. Budapest: M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, 1911.
- Reizner János: *A Császár-féle F.-magyarországi 1631–1632-ik évei pórlázadás okmánytára*. Történelmi Tár, 1888. 120–139.
- Szirmay, Antonius: *Notitia historica comitatus Zempléniensis*. Budae: Regiae Universitatis Pestanae, 1804.

Szakirodalom

- Balogh Máté: *Batthyány I. Ádám dunántúli kerületi főkapitányhelyettesei: Középnemesi-katonai karrieriek a Dunántúlon a XVII. században*. PhD disszertáció. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2021.
- Borbély Zoltán: *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. PhD. Disszertáció. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2015.
- Borbély Zoltán: *Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György* In: Kónya Péter (szerk.): *Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon (Rekatolizáció, protireformáció a katolicka restaurácia v Uhorsku.)* Presov: Prešovská Univerzita v Prešove, 2014. 370–388.
- Borbély Zoltán: *Aki a koronát kérte Bocskainak: Korláth István szendrői főkapitány, a felső-magyarországi rendek konstantinápolyi követe*. Acta Academiae Agriensis. Nova Series Tom. XLIV. Eger, 2017. 39–60.
- Czigány István: *A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszer a XVII. század közepén*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013. 67–90.
- Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*. Budapest: Balassi Kiadó, 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.)
- Dominkovits Péter – Pálffy Gáza: *Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században*. 1–2. rész. Századok, 144. évf. (2010) 4–5. sz. 770–792., 1086–1120.
- Dominkovits Péter: *Főúri familiárisok: Sopron vármegye alispánjai a 17. században*. In: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Idővel paloták.... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 511–529.
- Dominkovits Péter: *Főúri udvar – uradalom – vármegye – katolikus egyház: Adatok és szempontok a 17. századi nyugat-dunántúli megyei nemesség mozgástereinek kutatásához*. Turul, 80. évf. (2008.) 33–42.
- Ember Győző: *A újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Budapest: Budapesti Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946.
- Gyulai Éva: *A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása*. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő, 2002. 165–226.
- Hanák Béla – Szabó Péter András: *Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700.)* 1–2. köt. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021.
- Horn Ildikó: *Nemesi árvák a kora újkorban*. In: Péter Katalin (szerk.): *Gyermekek a kora újkor Magyarországon*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1996. 51–90.
- J. Újváry Zsuzsanna: *Batthyány I. Ádám, a vitéz katona*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2013. 115–153.
- Kenyeres István: *Uradalmak és végvárok. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2008.

- Kenyeres István: *A Magyar és Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században*. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok), 24. évf. (2017) 1. sz. 3–68.
- Koltai András: *Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban: Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659)*. Korall, 3. évf. (2002) 55–78.
- Makkai László: *A kuruc nemzeti összefogás előzményei. (Népi felkelések Felső-Magyarországon 1630–1632)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956.
- Makkai László: *Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei (1608–1648.)* In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története* 3/1. 1526–1686. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985. 775–927.
- Monostori Tibor: *Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön a Flandriai Hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovasezredének szerződtetése 1637-ben*. Lymbus, 2019. 157–174.
- Nagy László: *A „bibliás órálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben*. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.
- Oross András: *A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és katonai kiadások a XVII. század második felében*. Fons, 15. évf. (2008) 2. sz. 97–170.
- Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr: Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, 1995.
- Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz)* Történelmi Szemle, 38. évf. (1996) 2–3. sz. 163–217.
- Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő fölapítányi archontológiai és életrajzi lexikonból)*. Történelmi Szemle, 39. évf. (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy Géza: *Batthyány család és a dunántúli határvédelem a XVI–XVII. században*. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Batthyány I. Ádám és köre*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, 2013. 41–66.
- Pálffy Géza: *A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban*. Történelmi Szemle, 57. évf. (2015) 1. sz. 51–65.
- Péter Katalin: *Esterházy Miklós*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1985.
- Péter Katalin: *A körülmények kényszere alatt politizáló fejedelem*. In: Makkai László – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. Második kötet 1606–1830*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. 687–711.
- Schreiber, Renate : „Ein Galeria nach meniem Humor”. *Erzherzog Leopold Wilhelm*. Wien: Kunsthistorisches Museum, 2004. 55–56.
- Szabó András Péter: *Eszmék a nádori politika szolgálatában: Esterházy Miklós levelei a vármegyéknek (1626–1645)*. In: Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton (szerk.): *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*. Budapest: Reciti Kiadó, 2019. 223–284.
- Takáts Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Budapest: Genius Kiadó, 1928.
- Tóth Hajnalka: *A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690)*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013.
- Várkonyi Gábor: *Magyar katonák a harmincéves háború európai hadszínterein*. Hadtörténelmi Közlemények, 105. évf. (1992) 2. sz. 149–151.
- Végh Ferenc: *Zrínyi Miklós és Péter, a törökellenes határvédelem szervezői. A Muraköz védelmi rendszere a 17. század közepén*. In: Bujdosné Pap Györgyi (szerk.): *Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában*. (Studia Agriensia 34.) Eger: Dobó István Vármúzeum, 2017. 217–246.
- Végh Ferenc: *Kanizsától Olmützig. Magyar végvári alakulatok a harmincéves háború birodalmi hadszínterein (1642)*. Aetas, 38. évf. (2023) 4. sz. 73–85.

ZOLTÁN BORBÉLY

*„...that land should not be left without leadership for even a day.”
The Powers of the Captain-General of Upper Hungary Through the
Example of Captain-General János Drugeth de Homonna*

The military defence of the northeastern part of the country, known at the time as Upper Hungary, was operated in the 17th century through the system of captaincies under the *Hofkriegsrat* (Imperial War Council). This region was not only threatened by constant Ottoman raids, but also by the growing ambitions of the princes of Transylvania, which were often supported by the gentry class of the area. At the same time the political significance of counties had grown significantly, as well as the power of the wealthy gentry, who just started finding their political identity. Therefore the position of the captain-general of Upper Hungary was always a role where finding a balance between the goals of the monarch and the interests of the county nobles was a primary political consideration, unlike in the captaincies of the western part of the country. At the same time the military defence system also had to be maintained, and only after addressing all these issues could the captain-general try to realise his own ambitions, or improve the status of his family. This essay analyses János Drugeth de Homonna's tenure as captain-general to showcase the unique characteristics of the captaincy of Upper Hungary.